

Schatten op zolder

Prenten en tekeningen uit de collectie van het Zuiderzeemuseum

Door Erik Walsmit

De vernieuwde tentoonstelling 'Vervoer over water' krijgt behalve een groot deel van de oude opstelling ook een verdieping waar prenten en tekeningen te zien zijn onder de naam 'Schatten op zolder'. Het Zuiderzeemuseum bezit een grote verzameling topografische prenten en tekeningen. Op deze verdieping wordt een deel van deze collectie in grote ladekasten getoond.

Friese kustplaatsen

De Friese havensteden kwamen vooral in de middeleeuwen tot grote bloei. Friese schippers werkten voornamelijk voor opdrachtgevers uit Hamburg, Engeland en Holland. Aan het eind van de vijftiende eeuw waren het met name Amsterdamse kooplieden die als opdrachtgever optraden. Vooral schippers uit Stavoren en Hindeloopen voeren dan naar de landen rond de Oostzee om handel te drijven. De stad Harlingen ging pas in de loop van de zestiende eeuw een rol van betekenis spelen. Harlinger schippers ontwikkelden een eigen handelsvaart, vooral naar de Oostzee en Noorwegen. De stad en vooral de haven breidden zich door de groei regelmatig uit. In de loop van de achttiende eeuw nam het belang van de zeevaart op Harlingen geleidelijk aan af.

De collectie Friese kustplaatsen is een verzameling stadsplattegronden en stads-, dorps- en havengezichten van het midden van de zeventiende eeuw tot aan het midden van de twintigste eeuw. Bijzonder in deze collectie zijn de stadsplattegrond

tekeningen van de havens van Stavoren en Lemmer uit 1931 door Martin Monnickendam en twee aquarellen van Lemmer uit 1953 door Siebe Jan Bouma, een vroegere directeur van het Zuiderzeemuseum.

De Oostwal: de kust van Overijssel

De stad Kampen stond aan het begin van de vijftiende eeuw op het hoogtepunt van haar macht, zowel politiek als economisch. Kooplieden uit Kampen onderhielden handelscontacten met de Oostzeelanden, de steden aan de Duitse Noordzeekust en met Vlaanderen, Frankrijk en Engeland. Ze traden op als vrachtaarders die zichzelf en hun schepen in dienst stelden van anderen. De stad Kampen was dus niet altijd het begin- en eindpunt van hun reis. Dit is ook de reden dat Kampen nooit echt de kenmerken van een handelsstad heeft gekregen met havens, pakhuizen en een beurs. Aan het einde van de vijftiende eeuw verminderde het economisch belang van Kampen aanzienlijk als gevolg van het dichtslippen van de IJsselmonding. Het zwaartepunt van de handelsactiviteiten verplaatste zich toen naar de Hollandse oever van de Zuiderzee. De plaatsen Blokzijl, Vollenhove, Zwartsluis en Kuinre ontwikkelden zich met name in de zeventiende eeuw als overslaghavens van producten uit het achterland; vooral turf, dat was bedoeld voor het groeiende westen van het land. De visserij bracht Vollenhove in het begin van negentiende eeuw tot bloei. Vandaar dat in 1823 werd besloten tot de aanleg van een binnenhaven.

De collectie van de plaatsen van de Overijsselse kust bestaat uit stadsplattegronden en stads-, dorps- en havengezichten van het einde van de zestiende eeuw tot aan het midden van de twintigste eeuw. Mooie exemplaren in deze collectie zijn de prachtig ingekleurde stadsplattegronden uit 1649 van enkele Overijsselse steden uit de stedenatlas van Joannes Blaeu. Van de bekende kunstenaar Willem Bastiaan Tholen zijn een ets van het kerkscheepje uit de kerk van Blokzijl uit 1920 en een tekening van de haven van Vollenhove te zien. Deze collectie sluit af met twee tekeningen van Martin Monnickendam van Kuinre en omgeving. Deze tekeningen maken deel uit van een serie die Monnickendam maakte in opdracht van het Algemeen Handelsblad. De serie

en het profiel van de stad Harlingen uit 1728 van Georg Mathias Seutter (1729-1760), een lithografie voorstellend het ijsvermaak op zee buiten de haven van Harlingen in de winter van 1838 door J. Steijn,

artikelen van C.K. Elout met tekeningen van Martin Monnickendam verscheen in 1931 onder de titel 'De gedoemde binnenzee'.

De Zuidwal: de kust van Gelderland en Utrecht

De steden Elburg en Harderwijk vertonen historische overeenkomsten. De grootste bloei kenden de steden aan het einde van de veertiende eeuw. Als lid van het Hanzeverbond namen zij deel aan de Ommelandvaart: de vaart om het Deense Skagen naar het Oostzeegebied. Het opkopen en vervoeren van haring, gevangen bij het Oostzee-eiland Schoonen, was voor beide steden de voornaamste handelsactiviteit. Harderwijk kende in de late middeleeuwen nog een bloeiende lakenindustrie. In de zeventiende eeuw hield die op te bestaan. Sindsdien was het de beurt aan de boeren. De plaatsen Nijkerk, Spakenburg en Huizen hebben niet zo'n bloei gekend als Elburg en Harderwijk. Vooral Spakenburg en Huizen hadden belang bij de visserij op de Zuiderzee. Nijkerk was vooral een dorp van boeren. Veeteelt en hooibouw waren de voornaamste middelen van bestaan.

De collectie van de plaatsen aan de Zuidwal omvat stadsplattegronden en stads-, dorps- en havengezichten van het einde van de zestiende eeuw tot aan het midden van de twintigste eeuw. De oudste prent uit deze collectie is een dubbel profiel van de stad Harderwijk gemaakt tussen 1570 en 1590, vanuit zee en van land gezien, uit de 'Civitates orbis terrarum' van Frans Hogenberg en Georg Braun. Bijzonder zijn ook een plankkaart uit 1729 uitgegeven door de Weduwe Ioachim Ottens van de voorgestelde aanleg van een kanaal van Utrecht tot aan Spakenburg en een kadastrale kaart uit 1822 van de gemeente Bunschoten. Verder is er een mooie tekening te zien van de haven van Spakenburg door Henricus Kuijten (1883-1952).

De Westwal: de kust van Noord-Holland

Buiten Amsterdam waren Hoorn, Enkhuizen en Medemblik de voornaamste havensteden van de

Noord-Hollandse kust. De steden kwamen vooral na de opstand tegen het gezag van de Spaanse koning tot grote bloei. Medemblik was de kleinste stad. Het merendeel van de bevolking verdiende de kost met scheepvaart en visserij. Vooral het transport van ossen uit Denemarken en Duitsland en het vetweiden in het agrarische achterland was voor Medemblik een lucratieve handel in de zestiende eeuw. Enkhuizen, de grootste havenstad van de drie, specialiseerde zich vooral na 1600 in haringvisserij. De stad breidde zich regelmatig uit. Vooral in de zestiende eeuw werden voortdurend nieuwe havens aangelegd om het toenemende aantal vissersschepen in de winter van een ligplaats te voorzien. Voor grote schepen waren de havens te ondiep, waardoor buitengaats een ankerplaats moest worden gezocht. Naast de scheepvaart had de stad Hoorn ook een belangrijke functie als marktplaats voor de regio. Vetweiderij van magere ossen was hier, net als in Medemblik, een belangrijk middel van bestaan. Ontdekkingsreizen leidden tot de oprichting van diverse handelscompagnieën, waarvan de Verenigde Oost-Indische Compagnie wel de meest aansprekende is geweest. In Hoorn en Enkhuizen had deze compagnie een vestiging. Het begin van de zeventiende eeuw was voor de Westfriese steden het hoogtepunt van hun bloei. Daarna begon de neergang. Het belang van de VOC nam aan het einde van de achttiende eeuw aanzienlijk af en ook de opbrengsten in de visserij liepen in de negentiende eeuw terug.

De collectie van de plaatsen langs de Noord-Hollandse Zuiderzeekust omvat stadsplattegronden en stads-, dorps- en havengezichten van het begin van de zeventiende eeuw tot aan het begin van de twintigste eeuw. In deze collectie bevinden zich enkele belangrijke stadsplattegronden van de steden Hoorn en Enkhuizen. Deze plattegronden uit de zeventiende eeuw werden uitgegeven als illustratie bij de kronieken van de beide steden. Op de verschillende plattegronden zijn goed de havenuitbreidingen van de steden te zien. De gravures van Dirk de Jong (werkzaam van 1778-1805) en Matthias de Sallie (1749-1791) uit circa 1780 tonen deze uitbreidingen. Veel recenter zijn de tekeningen van Cornelis Vreedenburg die de ansjovisvisserij in Enkhuizen in beeld brengen.

■ Illustratie links: Plattegrond van Kampen uit 1649. In de zestiende eeuw is aan de noordzijde van de stad een deel van de gracht in gebruik genomen als haven. Rond de haven zijn vestingwerken aangelegd. Deze plattegrond is afkomstig uit de stedenatlas van Joannes Blaeu (1596-1673). Zzm 001062

■ Illustratie boven: Stadsgezicht van Harderwijk vanuit zee en het land gezien. Dit dubbele stadsgezicht van Harderwijk toont zowel het gezicht op de stad vanaf land als zee. Boven is de ommuurde stad met de landpoorten te zien en beneden diezelfde stad met de twee aanlegsteigers voor de schepen. Deze gravure werd gepubliceerd in de Civitates Orbis terrarum van Georg Braun en Frans Hogenberg in de edities van 1572 tot 1618. Kopergravure door Georg Braun en Frans Hogenberg, 1570-1590. Zzm 007090